

ДО ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ БАЗИ ГОЛОКОСТУ

Сугацька Наталія Василівна,
кандидатка історичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри гуманітарних дисциплін
Миколаївського навчально-наукового
інституту права Національного університету
«Одеська юридична академія»
sugatska@ukr.net
orcid.org/0000-0001-7252-0724

Каліцева Олена Вікторівна,
старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін
Миколаївського навчально-наукового
інституту права Національного університету
«Одеська юридична академія»
o.kalitseva@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0598-338X

Мета дослідження – здійснити аналіз міжнародної термінологічної бази, різних напрямів і підходів у визначенні дефініцій, котрі стосуються трагічної долі європейських євреїв у часи Другої світової війни. Оскільки сучасне наукове поле містить різноплановий доробок за визначеною проблематикою, то авторки цієї розвідки сконцентрували свою увагу на роботах, котрі, на їхній погляд, становлять певний інтерес у визначенні дефініцій Голокосту, адже професійна наукова компетентність передбачає дотримання термінологічної єдності як неодмінний її складник.

Методи. Для здійснення систематизації термінологічного апарату історико-наукових досліджень роботу виконано в контексті проблемно-тематичного підходу з використанням загальнонаукових методів аналізу та синтезу, що забезпечило досягнення поставленої мети.

Результати. Термінологія посідає особливе місце у системі сучасного наукового знання, а однозначність термінів свідчить про упорядкованість та точність. Проте на практиці терміни нерідко набувають багатозначності: одне слово – термін слугує для вираження різних понять чи подій. Зокрема, термін «геноцид» вживають як стосовно трагедії європейського єврейства в період Другої світової війни, так і стосовно Голодомору в Україні. І, навпаки, часто для позначення одного й того ж поняття, події, явища існує два і більше термінів. Прикладом такого вжитку є Голокост, Катастрофа, Шоа, Хурбан, коли йдеться про масове знищення нацистами єврейського населення в часи Другої світової війни, а не про інші трагічні події в історії єврейського народу. Базуючись на безпрецедентному характері подій, обґрунтовано влучний термін для наукового вжитку із зазначеної проблеми, який був би зрозумілий і з яким погоджувалась би більшість науковців.

Висновки. Нині саме термін «Голокост» є більш звичним та зрозумілим для більшості науковців, але серед дослідників стосовно його дефініцій усе ще тривають дискусії. У перші повоєнні роки застосовувався термін «геноцид», який викликав багато суперечок. Провідні фахівці з дослідження такої проблеми запропонували терміни «Катастрофа», «Шоа», «Хурбан»; останні два з кінця 60-х – початку 70-х років ХХ століття поступилися місцем Голокосту. Загалом, саме термін «Голокост», на нашу думку, має чітку вмотивовану дефініцію, залишається загальноприйнятним та вживаним у світовій, а з кінця ХХ ст. і в українській історичній науці, що не виключає можливості вживання і терміна «Катастрофа».

Ключові слова: геноцид, Катастрофа, Шоа, Хурбан, Аушвіц, «остаточне вирішення єврейського питання», нацизм.

ON THE TERMINOLOGY OF THE HOLOCAUST

Sugatska Nataliia Vasylivna,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Humanities
Mykolaiv Educational and Scientific Institute of Law,
National University "Odessa Law Academy"
sugatska@ukr.net
orcid.org/0000-0001-7252-0724*

Kalitseva Olena Viktorivna,

*Senior Lecturer at the Department of Humanities
Mykolaiv Educational and Scientific Institute of
Law, National University "Odessa Law Academy"
o.kalitseva@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0598-338X*

The purpose of the study is to analyse the international terminological base in different directions and approaches to defining definitions related to the tragic fate of European Jews during the Second World War. Since the modern scientific field contains diverse work on certain issues, the authors of this study focused their attention on the works that, in their opinion, are of some interest in outlining the definitions of the Holocaust, as professional scientific competence requires the observance of terminological unity as an indispensable component of it.

Methods. In order to systematize the terminological apparatus of historical-scientific research, the study is performed in the context of a problem-thematic approach using general scientific methods of analysis and synthesis, which ensured the achievement of the purpose.

Results. Terminology occupies a special place in the system of modern scientific knowledge, and the unambiguity of the terms indicates orderliness and accuracy. However, in practice, terms often acquire multiple meanings. One word-term serves to express different concepts or events. In particular, the term genocide is used both in relation to the tragedy of European Jewry during the Second World War and in relation to the Holodomor in Ukraine. And, on the contrary, there are often two or more terms to denote the same concept, event, or phenomenon. An example of such usage is Holocaust, Catastrophe, Shoah, Hurban, when it refers to the mass extermination of the Jewish population by the Nazis during the Second World War, and not to other tragic events in the history of the Jewish people. Based on the unprecedented nature of the events, an apt term for the scientific use of the indicated problem, which would be understandable and with which the majority of scientists would agree, is substantiated.

Conclusions. Currently, the term Holocaust is more familiar and understandable to most scholars, but there is still debate among researchers regarding its definitions. The term genocide was used in the first post-war years, which caused a lot of controversy. Leading specialists in the study of this problem proposed the terms Catastrophe, Shoah, Hurban; the last two from the late 1960s and early 1970s gave way to the Holocaust. In general, the term Holocaust, in our opinion, has a clear motivated definition, remains the most widely accepted and used in the world, and since the end of the 20th century and in Ukrainian historical science as well, which does not exclude the possibility of using the term Catastrophe.

Key words: genocide, Holocaust, Catastrophe, Shoah, Hurban, Auschwitz, "the final solution of the Jewish question", Nazism.

Вступ

Протягом останніх десятиліть кількість історичних розвідок, що стосуються масових убивств євреїв Європи, суттєво зросла. Але, попри те, що наукове дослідження проблем Голокосту у світовій історичній науці триває вже майже вісім десятиліть, актуальним та дискусійним залишається питання дефініцій термінологічної бази, пов'язаної з цими подіями. У науковців різних галузей (історії, політології, філософії, філології, юриспруденції) певні терміни і поняття трактуються дещо по-різному, що порушує точність та ясність дискурсу, ускладнює адекватність розуміння положень і висновків дослідників. Щодо дефініцій, то досить часто використовуються такі синонімічні терміни, як: «геноцид»/genocide, «Голокост/Holocaust», «Катастрофа»/Catastrophe, «Шоа»/Shoah,

«Хурбан»/Hurban, «остаточне вирішення єврейського питання»/die Endlösung. Оскільки дослідники цієї проблеми мають різні точки зору, дискусії щодо термінологічної бази все ще тривають.

Мета – деталізація термінологічної бази, яка характеризується відсутністю єдності термінологічно-мовного оформлення (геноцид, Голокост, Катастрофа, Шоа, Хурбан, Аушвіц, «остаточне вирішення єврейського питання»).

Наукові дослідження останніх років нині свідчать про відсутність єдності термінології. Так, відома дослідниця з Канади Д. Берген розглядає Голокост у його історичному, політичному, соціальному, культурному та військовому контекстах. Вона, на відміну від багатьох інших підходів до вивчення Голокосту, акцентує увагу на тому, що переслідування зазнали не лише євреї, але

й інші групи, що постраждали від нацистів: роми, поляки, радянські військовополонені, люди з інвалідністю (Bergen, 2016).

Схожий погляд на зазначену проблему має український дослідник А. Хоптяр, який вказує, що сучасна історична наука допускає два тлумачення цього терміна. У вузькому значенні Голокост – це загибель значної частини єврейського населення Європи. Близьким за значенням до вузького поняття «Голокост» став термін «Шоа» – плано-мірне переслідування та винищення єврейського етносу нацистами та їхніми сателітами. У широкому контексті, на думку А. Хоптяра, Голокост охоплював не лише єврейську націю, а й інші етнічні, культурні, політичні, соціальні спільноти, котрі зазнали переслідувань від нацистів (Хоптяр, 2020: 90).

З таким тлумаченням не погоджуються єврейські історики. Аб Міше (Анатолій Кардаш), аналізуючи коріння ненависті, котра «призвела до того конвеєрного вбивства частини людства, яке називають Катастрофою євреїв, Голокостом, Шоа, а точніше за все по-гітлерівськи «Остаточним вирішенням єврейського питання», підкреслює унікальність цього явища (Мише, 2014: 7). Саме тому єврейські дослідники наполягають на використанні терміна, що характеризує трагедію саме європейського єврейства.

Отже, існує необхідність аналізу міжнародної термінологічної бази, котра стосується трагічних подій знищення європейських євреїв у роки Другої світової війни. У поданій статті логіка дослідження дефініцій Голокосту побудована за принципами комплексності джерел та історизму. Проведений аналіз дозволяє здійснити певну систематизацію терміновживання та їх тлумачень і визначити підхід, за яким пропонується досягнути єдності термінологічно-мовного оформлення.

Розділ 1. Поява та поширення терміна «геноцид». Уже перші дослідники цих подій привернули увагу до того, що ні у сучасних європейських, ні в єврейських мовах (їдиш – єврейська мова з групи германських мов та іврит – державна мова у сучасному Ізраїлі) не існує слів чи словосполучень, які могли б адекватно відобразити трагічну долю європейського єврейства в часи Другої світової війни. У перші повоєнні роки в мемуарній, публіцистичній та історичній літературі найближчим за змістом до характеристики подій, про які йдеться, виявився термін «геноцид», який вживався найчастіше. Розробником концепції геноциду є польський та американський юрист, правозахисник Р. Лемкін, який ще у 1943 році писав: «Той, хто пише ці рядки, називає геноцидом дії завойовників, які знищують народи та етнічні групи... Геноцид здійснюється у формі одночасної агресії проти різних сторін національного життя підкореного народу: знищуються

інститути його самоуправління, йому нав'язується німецька влада, регіон його проживання заселяється німцями, знищується інтелігенція, яка є його духовним ядром..., знищуються культурні заклади або забороняється їхня діяльність... У сфері фізичного виживання проводиться політика «голодних порцій», тобто обмеження їжі для «не німців», шляхом чого здійснюються фактичні вбивства, в основному євреїв, поляків, словаків та росіян» (Михман, 1995: 14–15). У 1944 році у США вийшла друком його книга «Axis Rule in Occupied Europe», саме в ній Р. Лемкін уперше запровадив термін «геноцид», визначивши його як «координоване планування різних дій, спрямованих на знищення основоположних основ життя національних груп, з метою повного винищення самих цих груп» (Lemkin, 2014: 79).

Р. Лемкін – один з авторів «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» (ухвалена 9 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН), у якій було надано остаточне юридичне визначення цього злочину й окреслені його ознаки. Боротьба за прийняття цього документа стала справою його життя. Стаття 2 Конвенції визначає геноцид як будь-які з перелічених дій, здійснюваних з наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: вбивство членів цієї групи; нанесення тяжких тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи; навмисне створення членам групи життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення групи; дії, розраховані на унеможливлення народження дітей у середовищі групи; насильницька передача дітей цієї групи іншій групі (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948).

Хоча вважається, що Р. Лемкін запровадив термін «геноцид» для визначення трагічних подій Голокосту, проте сам він трактував його максимально широко: наприклад, він посилається на геноцид вірмен 1915–1916 років у Туреччині як на основоположний приклад геноциду; Голодомор 1932–1933 років в Україні також називає геноцидом. Як вважає сучасний норвезький історик А. Вайс-Вендт: «У кожного своя думка про те, що таке геноцид... Навіть ті, хто чули ім'я Рафаеля Лемкіна в контексті Конвенції про геноцид, не обов'язково знають, що він створив популярний дискурс вжитку цього терміна» (Weiss-Wendt, 2019: 173).

Такого погляду щодо термінологічної бази Голокосту дотримуються багато науковців. Ізраїльський історик, один з провідних фахівців з вивчення Голокосту, Є. Бауер вважає, що Лемкін на початку 1943 року під впливом отриманої з Європи інформації про Голокост, а також про переслідування представників інших

національностей сформулював суперечливе визначення. З одного боку, він визначив геноцид як цілковите «винищення» народу, а з іншого – як надзвичайне пригнічення, нівечення навчальних інституцій, втручання в релігійне життя, загальну денаціоналізацію. Насправді, як зазначає Бауер, «...ми маємо тут два визначення, які виключають одне одного: неможливим є втручання в релігійне життя чи нівечення навчальних інституцій народу, який було винищено. Немає також підстав вбачати в цих акціях кроки, що неодмінно ведуть до винищення, оскільки у випадку щодо багатьох народів за умов нацистського правління цього не сталося. Перше визначення відповідає випадку щодо єврейського народу під час війни, тоді як друге характеризує, наприклад, долю слов'янських народів часів нацистської окупації... Їхні інституції самоуправління зазнали руйнації, соціальну згуртованість цих націй було порушено, їхню інтелігенцію здебільшого вигублено, могутність їхніх церков підірвано, а маси доведено до межі вимирання. Однак лише один народ був приречений на цілковите винищення – євреї». Тому, на думку Є. Бауера, «... доцільніше було б друге визначення Лемкіна співвіднести з терміном «геноцид»..., тоді як поняття, виражене першим визначенням, можна було б позначити словом «Голокост» або, точніше, івритським терміном Shoah («Катастрофа»), що є виправданішим» (Бауер, 2009: 60).

Протиставлення дефініції геноцид, з одного боку, і Голокост, Катастрофа – з іншого, на нашу думку, викликають сьогодні найбільше дискусій. У 1980–1990-х роках термін «Голокост» починає вживатися у політичній літературі для характеристики всіх проявів геноциду. Зокрема, знищення нацистами циганів також називають Голокостом (хоча були спроби увести в науковий обіг окремий термін *Porrajmos*, що також спричинило дискусію серед учених). Є. Бауер, вказуючи на безпрецедентність Голокосту, писав: «Геноцид був жахливим, але не визначав тотального винищення пригніченої нації хоча б тому, що завойовані були потрібні завойовникам як раби. Згідно з нацистською термінологією, слов'янські народи були *Untermensch* (недолюдина), нижчою расою людей, але саме це і відрізняло їх від євреїв, які взагалі людьми не вважалися. Хто не бачить цієї різниці між статусом євреїв і інших народів, той викривляє реальну історію» (Михман, 1995: 17). Дослідник визначає ще одну суттєву відмінність Голокосту від геноциду: «Серед інших випадків того, що загалом позначають терміном «геноцид», вирізняє Голокост його мотивація. Цілком зрозуміло, що нацистська ідеологія вбачала в євреї недостойну звання людини антитезу того, що вона вважала за людський ідеал: німецького арійця... Винятковість Голокосту полягає в тоталітарному

характері його ідеології та у втіленні абстрактної ідеї у сплановане, методично впроваджуване вбивство» (Бауер, 2009: 56–57).

Розділ 2. Впровадження та використання терміна «Голокост». Досить довгий час термін Голокост не був домінуючим у визначенні трагедії європейських євреїв. Більш широке його вживання в історіографії спостерігається у 50-х роках ХХ століття, коли цей термін сприймається як англломовний еквівалент єврейських Хурбан і Шоа. Слово було запозичене з грецького перекладу Біблії, де *Holocaustos* означало жертвоприношення Богові через спалювання. Уперше цей термін з'явився в бюлетені Єврейського телеграфного агентства від 24 грудня 1942 року у значенні «спалювання заживо» і використовувався саме для того, щоб підкреслити, що нацистами на цей час застосовувалося спалення євреїв як один зі способів їх масового знищення (Розенблат, 2004: 344). Заслуга в популяризації терміна «Голокост» належить американському і французькому єврейському письменнику, журналісту, лауреату Нобелівської премії миру 1986 року Елі Візелю. Він пояснював, що це поняття запозичене з івриту і перекладається «спалена жертва», «жертвоприношення». Говорячи про нацистський терор проти євреїв, Е. Візель характеризував трагічну ситуацію так: «Не всі жертви нацизму були євреї, але всі євреї були жертвами нацизму» (Арад, 1990: 1).

Надалі цей термін усе більше набував узагальнюючого змісту і вживався для позначення практичного втілення нацистської політики в єврейському питанні. Наприкінці 1960-х–1970-х років Голокост починає витісняти всі інші аналогічні поняття («Хурбан» і «Шоа»). Показником визнання науковою спільнотою стало те, що книги з історії європейських єврейських громад періоду Другої світової війни у бібліотеці Конгресу США розміщені у розділі «Голокост». У 1978 році в прокат вийшов серіал «Holocaust» режисера Марвіна Чомські, що забезпечило визнання терміна не лише серед фахівців, але й поширення у масовій свідомості поза межами англломовних країн. Створення науково-дослідних центрів Голокосту в різних країнах та відкриття музею Holocaust Memorial у Вашингтоні у 1993 році, про який згадують, зокрема, білоруські та українські науковці, також свідчить про закріплення терміна (Розенблат, 2004; Тригуб, 2017). Разом із тим у листопаді 2005 року Генеральною Асамблеєю ООН 27 січня було проголошено Міжнародним днем пам'яті жертв Голокосту. Визначення Голокосту надає трагічним подіям також і американський історик Ерік К. Штайнхард «The Holocaust and the Germanization of Ukraine» (Steinhart, 2015). Нині цей термін усталений в англійській, французькій, іспанській, німецькій, нідерландській та слов'янських мовах. Провідні українські науковці О. Круглов, А. Подольський, А. Уманський,

І. Щупак у своїх роботах також вживають вказаний термін (Круглов, 1995, 2002, 2004; Круглов, Уманський, Щупак, 2016; Подольський, 1999, 2009).

Однак термін «Голокост» так і не був повною мірою сприйнятий ізраїльськими дослідниками, які вважали, що він має занадто велике теологічне забарвлення, крім того, зазначений термін усе частіше стали вживати як синонім до терміна «геноцид» стосовно політики нацистів стосовно циган і слов'ян. Поступово (переважно в публіцистиці) відбувалося своєрідне «зрощування», іноді і спекулятивна підміна термінів «геноцид» та «Голокост».

Розділ 3. Полеміка навколо термінологічної бази. Для визначення масового вбивства євреїв нацистами та їхніми поплічниками у роки Другої світової війни, щоб підкреслити унікальність і неповторність трагічної долі єврейського населення, ізраїльські вчені у другій половині 1940-х років почали використовувати спеціальні терміни. Шоа укорінилося в івриті, хоча майже не траплялося до весни 1942 року і вживалося рідше ніж аналогічний Хурбан – «розруха». Запропонований був також термін «Катастрофа».

Івритський термін «Шоа» дослівно перекладається як «страшна руйнація, катастрофа», має значення «нещастя», «велике лихо» (Краткая еврейская энциклопедия, 2001: 265–266). Термін набув поширення після виходу в 1985 році на екрани документального фільму французького журналіста і кінорежисера-документаліста Клода Ланцмана з однойменною назвою “Shoah”, дев'ятигодинної стрічки про нацистські табори смерті. Фільм набув широкого розголосу в багатьох країнах і спричинив сплеск літератури про Голокост. Але, оскільки біблійне визначення Шоа охоплює Божий суд і покарання, використання такого терміна в ідиші та івриті викликало у ізраїльтян певні сумніви, адже могло призвести до інтерпретації трагедії євреїв у роки війни як продовження колишніх негараздів.

Навесні 1942 року ієрусалимський історик Бен-Ціон Дінур використав термін «Шоа» до знищення європейських євреїв і назвав цей процес Катастрофою, підкреслюючи його унікальність (Rozett, Spector, 2000). Ніхто не може заперечувати, що Голокост був катастрофою в житті єврейського народу. Тож не дивно, що і сьогодні досить часто як зарубіжними, так і українськими дослідниками вживається термін «Катастрофа», який можна вважати найбільш раннім. Ще в 1940 році вийшла друком брошура на івриті за редакцією А. Гартгласа, яка називалася «Катастрофа євреїв Польщі». Вона містила статті і свідчення про переслідування європейського єврейства після початку Другої світової війни у вересні 1939 року (Розенблат, 2004: 343).

Дослідники Голокосту І. Гутман і Х. Шацкер зазначають, що «...поняття «геноцид» не

ідентичне феномену, котрий отримав назву Катастрофа європейських євреїв. Масові вбивства в різні періоди історії людства відрізняються від спроби знищити увесь народ на основі ідеологічних і логічних аргументів. Очевидно, що сучасне розуміння терміна «геноцид» і протест проти подібного злочину виникли на основі Катастрофи» (Гутман, Шацкер, 1990: 258).

Ізраїльський історик Я. Тальмон також вказує на різницю між термінами «Катастрофа» і «геноцид»: «Ще ніколи від витоків своєї історії людство не було свідком такої кампанії винищення людей. Це не було вибухом релігійного фанатизму; хвилею погромів, справою розпаленого веденого ватажком натовпу, що накидається на кожного зустрічного, буянням солдатів, одурманених або сп'янілих перемогою та вином; це не був викликаний страхом психоз революції чи громадянської війни, який вибухає і спадає наче смерч. Нічого такого не було. Ціла нація була передана «законним» урядом у руки вбивць, організованих владою і навчених полювати і вбивати з єдиною метою: усі, уся нація має бути знищена – чоловіки, жінки, старі, діти, здорові, хворі та паралізовані, всі, так що ні в кого із засуджених до знищення не залишалося жодних шансів уникнути своєї долі» (Тальмон, 1973: 35).

Аналізуючи термінологію Голокосту, слід згадати ще одне визначення. Американський письменник Вільям Стайрон, автор відомого роману «Вибір Софі», запропонував використовувати в універсальному і символічному сенсі термін «Аушвіц»/Auschwitz, за назвою відомого табору смерті (Розенблат, 2004: 345). На його думку, такий термін визначав би загалом глибину злочинів нацистів проти людства, але це визначення так і не набуло поширення в майбутньому.

Не можна залишити поза увагою і термін, який вживався керівництвом нацистської Німеччини для визначення політики стосовно єврейського населення як у межах самої Німеччини, так і на територіях окупованих країн. Нацистськими лідерами (А. Гітлером, Г. Герінгом, Р. Гейдріхом та ін.) вживався термін «die Endlösung» – «остаточне вирішення». Пізніше в дослідницькій та публіцистичній літературі вживалося сполучення «остаточне вирішення єврейського питання» (Розенблат, 2004: 342–343). Кінцевою метою нацистської політики в єврейському питанні було утворення Judenfrei – території (землі), вільної від євреїв. Ці два досить абстрактних терміни дозволяли приховувати антигуманний, варварський характер дій нацистів у тотальному знищенні єврейського населення Європи. «Знищення євреїв гітлерівці називали «остаточним вирішенням єврейського питання». В «остаточності» проглядає й можливий кінець світу – настільки успішно нацисти поставили на євреях дослід знищення

людей людьми» – таке тлумачення цього терміна дав відомий письменник та історик Аб Міше (Кардаш, 2003: 58).

Як бачимо, питання визначення термінів та понять на позначення трагедії єврейського населення країн Європи у роки Другої світової війни викликає гостру полеміку. Глобалізація терміна «Голокост» викликає заперечення з боку дослідників, котрі наполягають на його використанні лише для визначення геноциду євреїв. Дослідник Голокосту з Білорусі Є. Розенблат зазначає, що в науковій спільноті існує дві точки зору на проблему термінології: 1) дефініції «Голокост» – «Катастрофа» – «Шоа» – «Хурбан» – «геноцид» – «остаточне вирішення єврейського питання» є тотожними; 2) ці терміни мають різне змістове наповнення і не збігаються.

Прихильники першого підходу дотримуються думки, що немає необхідності використовувати різні дефініції для визначення нацистської політики масового знищення євреїв, оскільки принципової різниці між вказаними термінами не існує, та визнають єдиним правильним термін «геноцид». Проте така позиція спростовує специфічний, відмінний характер самого явища (Розенблат, 2004: 341).

Частина європейських та американських дослідників не схильна підтримувати тезу про унікальність подій Голокосту. На їхню думку, сама практика геноциду існувала у всі відомі періоди історії, зокрема, геноцид білих поселенців проти північноамериканських індіанців. Американський дослідник Х. Шеррер, не вбачаючи принципової різниці між термінами «Голокост» та «геноцид», вважає, що тільки протягом ХХ століття в історії людства сталося 4 випадки повномасштабного геноциду:

- турецький геноцид проти вірменського населення у 1915–1916 роках;
- дії нацистської Німеччини та її союзників проти населення окупованих країн;
- геноцид у Камбоджі (Демократичній Кампучії) у 1975–1979 роках;
- геноцид у Руанді в 1994 році (Scherrer, 1999).

З точки зору розробника терміна «геноцид» Р. Лемкіна, у геноциді вірменського народу прослідковується близька паралель з Голокостом. Але, як зазначає ізраїльський історик, один з провідних фахівців Голокосту Є. Бауер: «Не можна, однак, не відзначити, що багатьох вірменських жителів Константинополя помилювали... це вбивство народу не стало тотальним його знищенням: можна було врятувати життя переходом у ісламську віру, і багато вірменських жінок і дітей урятувалися таким чином... серед усіх підкорених народів лише євреї були приречені нацистами до тотального знищення» (Михман, 1995: 16–17).

Щодо подій у Камбоджі, де загинуло за різними даними від 1,7 до 3 млн осіб, та Руанді – від 500 тис. до 1 млн 100 тис., то стає очевидним, що за кількісною характеристикою вони також суттєво відрізняються від масового знищення євреїв у Європі, де загинуло 6 млн.

Тобто Голокост за якісними і кількісними характеристиками має трактуватися інакше, ніж вірменський геноцид, що йому передувало, або камбоджійський чи руандійський геноциди, що відбулися після нього. Проте список дослідників, які розділяють точку зору Х. Шеррера, можна доповнити та розширити.

Представники другої точки зору наполягають на тому, що тотальне винищення єврейського народу – це виключне явище, котре не має аналогів у світовій історії. Більшість американських, європейських і єврейських істориків визнають, що події Голокосту залишаються унікальними хоча б за масштабами тотального знищення одного етносу. Відповідно до такої позиції порівняння з іншими схожими подіями є неприпустимими. До такої інтерпретації схильна певна частина єврейських істориків поза межами Ізраїлю. Відомий ізраїльський історик Я. Тальмон так висловив бачення Голокосту з позицій єврейської історіографії: «...Катастрофа, що спіткала євреїв, відрізняється від усіх попередніх масових убивств свідомим та детальним плануванням; систематичним виконанням; відсутністю будь-яких емоцій у безжалісному здійсненні рішення знищити всіх без винятку, усунувши будь-яку можливість того, що хтось, коли прийде його черга бути ліквідованим, зможе уникнути своєї долі, примкнувши до переможців і співпрацюючи з ними, прийнявши віросповідання переможців чи продаючи себе в рабство заради збереження життя» (Тальмон, 1973: 35–36). Ізраїльські дослідники І. Арад, Аб Міше, Д. Міхман, І. Гутман, Х. Шацкер виступили проти вживання терміна «геноцид» стосовно визначення долі єврейського населення європейських країн (Арад, 2007; Кардаш, 2003; Michman, 2014, 2021; Гутман, Шацкер, 1990). На їхню думку, термін через своє інтернаціональне забарвлення та позачасовий характер неповною мірою відповідає справжньому змісту та характеру подій і не відображає унікальності явища. Вони відстоювали думку про те, що події, про які йдеться, через відсутність аналогів в історії людства не мають адекватного поняття для їх визначення в більшості сучасних мов, яке могло б повністю розкривати зміст та масштаби трагічних подій у долі саме єврейського народу в часи Другої світової війни. Науковці І. Гутман та Х. Шацкер сформулювали зазначені погляди більш чітко та послідовно: «Таким чином, євреї були приречені на смерть і порятунку не було. Ніякі особисті якості, ніякі зміни у способі поведінки та життя, ні

один із заходів, які вони могли б вжити, не могли жодною мірою змінити смертний вирок, який було їм винесено. Вирок був тотальним і однаковим для всіх... Тож унікальність Катастрофи як історичного феномена полягає у складному комплексі подій і чинників, які ніколи не спостерігалися в такому поєднанні раніше. Залишається лише сподіватися..., що таке скупчення подібних факторів та подій ніколи не повториться в майбутньому – ні в житті євреїв, ні в долі будь-якої іншої етнічної групи, ніколи у світі» (Гутман, Шацкер, 1990: 266–267).

Визначення дефініцій Голокосту – в полі зору не лише істориків, а й філософів. Один з найвидатніших сучасних філософів Е. Факенгейм перераховує суттєві ознаки, на підставі яких відрізняє Голокост від попередніх звірств. Передусім безпрецедентним був масштаб Голокосту. Метою нацистів було тотальне винищення єврейського народу (а не утиски, захоплення земель чи політичної влади). Євреїв, на його думку, убивали не за те, якими вони були, а через сам факт, що вони

були євреями (Факенгейм, 2009: 41). Більшість науковців поділяють погляд Е. Факенгейма стосовно того, що Голокост – подія епохальна, потребує перегляду традиційного розуміння історії і визначення дефініцій.

Висновки. Нині саме термін «Голокост» є більш звичним та зрозумілим для більшості читачів (і не лише науковців), але серед науковців стосовно його дефініцій усе ще тривають дискусії. У перші повоєнні роки застосовувався термін «геноцид», який викликав багато суперечок. Провідні фахівці з дослідження такої проблеми запропонували терміни «Катастрофа», «Шоа», «Хурбан»; останні два з кінця 60-х – початку 70-х років ХХ століття поступилися місцем Голокосту.

Загалом, саме термін «Голокост», на нашу думку, має чітку вмотивовану дефініцію, залишається найбільш загальноприйнятим та вживаним у світовій, а з кінця ХХ ст. і в українській історичній науці, що не виключає можливості вживання і терміна «Катастрофа», на якій наполягають ізраїльські науковці.

Література:

1. Bergen D. War and Genocide: A Concise History of the Holocaust. Lanham, MD, 2016. 384 с.
2. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. *United Nations / Office on Genocide Prevention and Responsibility to Protect*. URL: <https://www.un.org/en/genocideprevention/genocide-convention.shtml> (дата звернення: 17.02.2023).
3. Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress. New York, 2014. 674 p.
4. Michman D. 'The Holocaust' – Do We Agree What We Are Talking About? *Holocaust Studies*. 2014. 20:1–2. P. 117–128.
5. Michman D. Why Is the Shoah Called 'the Shoah' or 'the Holocaust'? On the History of the Terminology for the Nazi Anti-Jewish Campaign. *The Journal of Holocaust Research*. 2021. 35:4. P. 233–256.
6. Encyclopedia of the Holocaust / Eds. Rozett, R. Spector, S. Jerusalem, 2000. URL: <https://www.yadvashem.org/holocaust/resource-center/lexicon/h.html> (дата звернення: 17.02.2023).
7. Steinhart E. The Holocaust and the Germanization of Ukraine. Cambridge, 2015. 263 p.
8. Weiss-Wendt A. When the End Justifies the Means: Raphaël Lemkin and the Shaping of a Popular Discourse on Genocide. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*. 2019. Vol. 13: Iss. 1: P. 173–188.
9. Wiesel Elie. Night. 2006. 120 p.
10. Арад И. Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского Союза (1941–1945). Днепропетровск, 2007. 816 с.
11. Арад И. Холокост. Катастрофа европейского еврейства (1933–1945). Сборник статей. Иерусалим, 1990. 165 с.
12. Бауер Є. Місце Голокосту в сучасній історії. *Поза межами розуміння / богослови та філософи про Голокост*. Київ, 2009. С. 54–83.
13. Гутман И., Шацкер Х. Катастрофа и ее значение. Иерусалим, 1990. 287 с.
14. Еврейский геноцид на Украине в период оккупации в немецкой документалистике 1941–1944 гг. / Авт.-сост. А.И. Круглов. Харьков–Иерусалим, 1995. 291 с.
15. Михман Д. Юдофобия и антисемитизм. *Катастрофа европейского еврейства*. Части 1–2. Иерусалим, 1995. С. 3–109.
16. Краткая еврейская энциклопедия. Т. 10. Иерусалим, 2001. 1120 с.
17. Круглов А.И. Хроника Холокоста в Украине 1941–1944 гг. Запорожье, 2004. 208 с.
18. Круглов А., Уманский А., Щупак И. Холокост в Украине: Рейхскомиссариат «Украина», Губернаторство «Транснистрия»: монография. Днепро, 2016. 564 с.
19. Мише Аб (Кардаш А.) Шоа. Ядовитая триада. Иерусалим, 2014. 227 с.
20. Подольський А. Дослідження з історії Голокосту в сучасній українській історіографії: нові підходи. *Катастрофа і опір українського єврейства: Нариси з історії Голокосту і Опору в Україні*. Київ, 1999. С. 26–38.

21. Подольський А. Українське суспільство і пам'ять про Голокост: спроба аналізу деяких аспектів. *Голокост і сучасність*. Студії в Україні і світі. 2009. Том 1, випуск 5. С. 47–59.
22. Розенблат Е. Основные проблемы терминологии темы Холокоста. *Материалы одиннадцатой ежегодной международной конференции по иудаике*. Ч. 1. Москва, 2004. С. 341–355.
23. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941–1944 годах / Сост. А. Круглов. Киев, 2002. 485 с.
24. Тальмон И. Истоки катастрофы и возрождения. *АМИ. Альманах*. 1973. № 3. С. 35–56.
25. Тригуб О. Богданівська трагедія словами очевидців. *Богданівські читання – 2017*: збірник матеріалів, підготовлений у рамках відзначення Міжнародного дня толерантності. Миколаїв, 2017. С. 136–138.
26. Факенгейм Е. 614 заповідь. *Поza межами розуміння / богослови та філософи про Голокост*. Київ, 2009. С. 327–333.
27. Холокост. Убийство евреев в 1933–1945 гг: документы, свидетельства, литература / сост. и ред. А. Кардаш. Москва, 2003. 410 с.
28. Хоптяр А. Голокост у Кам'янець-Подільській області: хронологія, механізми, методи винищення єврейського населення (липень 1941 – січень 1943 рр.). *Український історичний журнал*. 2020. № 3. С. 90–102.

References:

1. Avner, A. & Prat, N. (Ed.). (2001). *Kratkaia evreiskaia encyclopedia* [The Sorter Jewish Encyclopedia]. T. 10. Jerusalem: The Society for Research on Jewish Communities [in Russian].
2. Arad, Y. (1990). *Kholokast. Katastrofa evropeiskogo evreistva (1933–1945). Sbornik statey* [Holocaust. The catastrophe of European Jewry (1933–1945)]. Jerusalem: Yad Vashem [in Russian].
3. Arad, Y. (2007). *Katastrofa evreev na okkupirovannykh territoriyakh Sovetskogo Soiuz (1941–1945)* [The catastrophe of the Jews in the occupied territories of the Soviet Union (1941–1945)]. Dnepropetrovsk: Tkuma; Moskva: Kholokost [in Russian].
4. Bauer, Ye. (2009). Mistse Holokostu v suchasniy istorii [The place of the Holocaust in modern history]. / In Roth, J.K. & Berenbaum, M. (Eds). *Poza mezhamy rozuminnia / bohoslovy ta filozofy pro Holokost* (pp. 54–83). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
5. Bergen, D. (2016). *War and Genocide: A Concise History of the Holocaust*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield [in English].
6. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. *United Nations / Office on Genocide Prevention and Responsibility to Protect*. Retrieved from: <https://www.un.org/en/genocideprevention/genocide-convention.shtml> [in English].
7. Rozett, R. & Spector, S (Eds.) (2000). *Encyclopedia of the Holocaust*. Jerusalem: Yad Vashem and Facts On File, Inc., Publishing House Ltd. Retrieved from: <https://www.yadvashem.org/holocaust/resource-center/lexicon/h.html> [in English].
8. Fackenheim, E. (2009). 614 zapovid [614th commandment]. In Roth, J.K. & Berenbaum, M. (Eds). *Poza mezhamy rozuminnia / bohoslovy ta filozofy pro Holokost* (pp. 40–48). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
9. Gutman, Y. & Schatzker, Ch. (1990). *Katastrofa i ee znachenie* [The Holocaust and its significance]. Jerusalem: Biblioteka Aliya [in Russian].
10. Kardash, A. (Ed.). (2003). *Kholokost. Ubiistvo evreev v 1933–1945: dokumenty, svidetelstva, literatura* [The murder of Jews in 1933–1945: documents, testimonies, literature]. Moskva: DAAT [in Russian].
11. Khoptiar, A. (2020) Holokost u Kamianets-Podilskii oblasti: khronolohiia, mekhanizmy, metody vynyshchennia yevreiskoho naseleunia (lypen 1941 – sichen 1943) [The Holocaust in Kamianets-Podilskiyi oblast: chronology, mechanisms, methods of extermination of the Jewish population (July 1941 – January 1943)]. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 3, 90–102 [in Ukrainian].
12. Kruglov, A. (1995). *Evreiskii genotsid na Ukraine v period okkupatsii v nemetskoii dokumentalistike 1941–1944* [The Jewish genocide in Ukraine during the period of occupation in German documentary 1941–1944]. Kharkov–Jerusalem: Biblioteka gazety Bensiakh [in Russian].
13. Kruglov, A. (Comp.) (2002). *Sbornik dokumentov i materialov ob unichtozhenii evreev Ukraini v 1941–1944* [Collection of documents and materials on the murdering of Jews of Ukraine by the Nazis in 1941–1944]. Kyiv [in Russian].
14. Kruglov, A. (2004). *Khronika Kholokosta v Ukraine 1941–1944*: [Chronicle of the Holocaust in Ukraine]. Zaporozhe: Premer [in Russian].
15. Kruglov, A. Umanskii A. & Shchupak I. (2016). *Kholokost v Ukraine: Reikhskomissariat ‘Ukraina’. Gubernatorstvo ‘Transnistriia’: monografiia* [The Holocaust in Ukraine: Reichskommissariat “Ukraine”, Governorate “Transnistria”: monograph]. Dnipro: Tkuma [in Russian].

16. Lemkin, R. (2014). *Axis rule in occupied Europe: Laws of occupation, analysis of government, proposals for redress*. New York: Columbia University Press [in English].
17. Mishe, Ab (Kardash, A.) (2014) *Shoa. Iadovitaia triada – Shoa. The poisonous triad*. Jerusalem: Nomina Publications [in Russian].
18. Mikhman, D. (1995) Iudofobiia i antisemitizm [Jew-phobia and antisemitism]. In *Katastrofa evropeyskogo evreystva*. Chasty 1–2 (pp. 3–109). Tel Aviv: Open University of Israel [in Russian].
19. Michman, D. (2014) ‘The Holocaust’ – Do We Agree What We Are Talking About? *Holocaust Studies*, 20:1–2, 117–128. DOI: 10.1080/17504902.2014.11439098 [in English].
20. Michman, D. (2021). Why Is the Shoah Called ‘the Shoah’ or ‘the Holocaust’? On the History of the Terminology for the Nazi Anti-Jewish Campaign. *The Journal of Holocaust Research*, 35:4, 233–256 [in English].
21. Podolskyi, A. (1999). Doslidzhennia z istorii Holokostu v suchasni ukrainskii istoriografii: novi pidkhody [Research on the history of the Holocaust in modern Ukrainian historiography: new approaches]. *Katastrofa i opir ukrainskoho yevreystva: Narysy z istorii Holokostu i Oporu v Ukraini* (pp. 26–38). Kyiv [in Ukrainian].
22. Podolskyi, A. (2009). Ukrainiske suspilstvo i pamiat pro Holokost: sprobna analizu deiakykh aspektiv [Ukrainian society and the memory of the Holocaust: an attempt to analyze some aspects]. *Holokost i suchasnist. Studii v Ukraini i sviti*. Vol. 1, issue 5, 47–59 [in Ukrainian].
23. Rozenblat, E. (2004). Osnovnye problemy terminologii temy Kholokosta [The main problems of the Holocaust topic terminology]. In *Materialy odinnadtsatoi ezhegodnoi mezhdunarodnoi konferentsii po iudaike*. Chast 1 (pp. 341–355). Moskva [in Russian].
24. Steinhart, E. (2015). *The Holocaust and the Germanization of Ukraine*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
25. Talmon, I. (1973). Istoki katastrofy i vrozozhdeniia [The origins of the catastrophe and revival]. *AMI. Almanakh*. Jerusalem: Naidat Press Ltd, 3, 35–56 [in Russian].
26. Trygub, O. (2017). Bohdanivska trahediia slovamy ochevydtsiv [Bohdanivka tragedy in the words of eyewitnesses]. In *Bohdanivski chytannia – 2017. Zbirnyk materialiv, pidhotovlenyi u ramkakh vidznachennia Mizhnarodnoho dnia tolerantnosti* (136–138). Mykolaiv: Typohrafia “Shamrai” [in Ukrainian].
27. Weiss-Wendt, A. (2019). When the end justifies the means: Raphael Lemkin and the shaping of a popular discourse on genocide. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 13 (1), 173–188. DOI: 10.5038/1911-9933.13.1.1585 [in English].
28. Wiesel, E. (2006) *Night*. Hill and Wang [in English].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2023
The article was received 20 February 2023